

ZEMĖS ŪKIŲ SKAIDYMASIS BURŽUAZINĖJE LIETUVOJE

J. DAGYS

Kapitalizmo sąlygomis žemės ūkio valdymo santykių ir žemės ūkių dydžių pasikeitimą veikia santykinis (agrarinis) gyventojų perteklius ir stambiosios gamybos, o kartu ir stambiojo žemės ūkio, pranašumas, palyginus su smulkiąja gamyba ir smulkiuoju žemės ūkiu.

Dėl agrarinio gyventojų pertekliaus vyksta žemės ūkių plotų smulkėjimas. Tas smulkėjimas ypač ryškus šalyse, kurių agrarinis gyventojų perteklius neturi kur pasidėti, šalyse, kur silpnai vystosi pramonė. Antra vertus, dėl stambiojo žemės ūkio pranašumo, smulkiųjų ūkių savininkams vis labiau nusigyvenant, vyksta žemės ūkių koncentravimas plotų atžvilgiu (centralizacija) ir žemės ūkio intensyvinimas, visų gamybos priemonių kaupimas (kapitalo koncentracija).

Duomenis apie žemės ūkių skaidymąsi (plotų smulkėjimą) ir apie žemės ūkių centralizaciją (ūkių jungimą į vieno savininko rankas) galima gauti iš dviejų ar keletos žemės ūkių statistinių surašymų vienodais metodais. Bet buržuaziniai statistikai, nenorėdami iškelti kapitalistinės visuomenės antagonistinių prieštaravimų, plačiau nušviečia tiktai pirmąją kapitalistinio žemės ūkio tendenciją (ūkio smulkėjimą), bet ir tai neparoddami, kad smulkėja daugiausia smulkieji ir vidutinieji ūkiai (pasidalinant ūkius), o buožiniai ūkiai beveik nesmulkėja, nes buožės palieka ūkyje dažniausiai tiktai vieną vaiką, kitus aprūpindami valdiška tarnyba arba padėdami jiems įsigyti kitą žemės ūkį ar verslo įmonę. Buržuaziniai statistikai ir ekonomistai beveik visai neišryškina antrosios tendencijos — žemės ūkių plotų ir ypač kapitalų koncentracijos tendencijos arba net ją visai nutyli, paslėpdami ūkių smulkėjimo bendruosiuose vidurkiuose. Pavyzdžiui, iš Rusijos imperijos 1877 ir 1905 metų valstiečių ūkių surašymo matome, kad vidutiniškai vienam valstiečio ūkiui 1877 metais teko žemės: Kauno gubernijoje — 20 dešimtinių, Vilniaus gubernijoje — 16,3 dešimtinių; 1905 metais: Kauno gubernijoje — 14,6 dešimtinių, Vilniaus gubernijoje — 13,5 dešimtinių¹. Šie duomenys parodo, kad tuo laikotarpiu vyko valstiečių ūkių diferenciacija. Tiesa, jie neparodo, koku mastu ūkiai skaidėsi į vieną ir antrąją pusę (smulkėjo ar stambėjo). O faktiškai valstiečių ūkių buvo dar daugiau ir, vadinasi, valstiečių ūkiai buvo dar labiau susmulkėję, negu kad rodo žemės ūkių surašymai, kurių pagrindu buvo imami skirtinės žemės ūkiai (kiemai). Tai patvirtina 1906 metų žemės ūkių apskaitos duomenys².

¹ Центральный статистический комитет МВД. Статистика землевладения 1905 г., Петербург, 1907, стр. 168 и стр. XXIX (приложение).

² Žr. A. Selvanas, Kapitalizmo vystymasis Lietuvos žemės ūkyje. „Liaudies ūkis“, 1961, Nr. 8, p. 248.

Žinomas buržuazinis ekonomistas A. Rimka, tyrinėjęs lietuviškųjų gubernijų XX amžiaus pradžios agrarinius santykius, rašė, kad „mažažemių skaičiaus daugėjimas iš dalies ėjo vidutinių ūkių žemės smulkėjimo kaštais (paveldėtų ūkių dalinimas ir t. t.), bet taip pat stambesniųjų ūkių ir ypač stambiųjų privatinių dvarininkų žemės ir jų mažėjimo kaštais“³. Tai patvirtina ir statistikos duomenys. Kauno gubernijoje per 1877—1910 metus dvarininkų žemės sumažėjo 171 038 dešimtinėm, o Vilniaus gubernijoje vien per 1877—1905 metus — 196 391 dešimtinė⁴. Kartu su šia tendencija vyko ir kita — nusigyvenusių valstiečių ūkių pardavimas. Bet kaip tik šios tendencijos nei A. Rimka, nei kiti buržuaziniai ekonomistai nepabrėžia. Nepažymima ir tai, kad privatinių dvarų žemės pirkdavo stambieji valstiečiai, pirkliai ir pramonininkai, tuo spartindami kapitalo koncentraciją ir centralizaciją.

A. Rimka, būdamas smulkiųjų žemės ūkių (palyginus su dvarais, o iš tikrųjų vidutiniųjų ir buožinių) pranašumo teorijos šalininkas, kreipė dėmesį tiksliai į žemės ūkių smulkėjimo faktus, visai nepažymėdamas žemės ūkių stambinimo faktų, buožinių ūkių gausėjimo faktų, kurių neregistruodavo statistikos organai nei prieš pirmąjį pasaulinį karą, nei buržuazinėje Lietuvoje. Todėl dabar šį klausimą aiškinti nelengva. Tenka ieškoti to meto spaudoje balsų apie žemės ūkių skaidymąsi, remtis kuriais nors, kad ir netiesioginiais, duomenimis ir atskirų administracinių rajonų bei atskirų vietovių žemės ūkių skaičių duomenimis. Sunkiau tyrinėti dar ir todėl, kad žemės ūkių skaičius didėjo ir dėl buržuazinės žemės reformos, dirbtinai dauginusios žemės ūkių skaičių, ypač pirmaisiais buržuazijos valdymo metais.

Tiek carizmo valdymo metais, tiek ir buržuazinėje Lietuvoje vyko žemės ūkių skaidymasis. Bet ir šio laikotarpio tyrinėtojai pabrėždavo tiksliai ūkių smulkėjimo tendenciją. Štai pora pavyzdžių. Žurnale „Tautos ūkis“ 1939 metais buvo rašoma: „Mūsų žemės ūkis smulkėja. O smulkėjimas nepadidina mūsų ūkių produktyvumo“⁵. Tame pačiame žurnale kiek vėliau, aiškinant darbo našumo žemės ūkyje klausimus, buvo rašoma: „Tokių betiksliai pradžios darbų skaičių nuolatos didėja su ūkių smulkėjimu... Visam kraštui išeitų daug sveikiau, kad ūkiai toliau nebemulkėtų, nes jie, smulkėdami, suteikia kas kartą vargingesnes gyvenimo ir darbo sąlygas mūsų pačiam gausingiausiam luomui — ūkininkams“⁶.

Buržuazinės Lietuvos Žemės ūkio ministerija skelbdavo duomenis apie kiekvienais metais išskirstytų vienkiemiais kaimų vieno ūkio vidutinį dydį. Pavyzdžiui, išskirstytų vienkiemiais ūkių vidutinis dydis 1919 metais sudarė 15,6 ha, 1925 m. — 13,6 ha, 1930 m. — 10,9 ha, 1935 m. — 9,4 ha, 1937 m. — 8,9 ha, 1939 m. — 8,6 ha⁷. Iš statistikos metraščiuose paskelbtųjų duomenų, paskaiciavus vidutinius išskirstytųjų vienkiemiais ūkių dydžius atskirais laikotarpiais, gauname tokius vidurkius: 1919—1923 m. — 14 ha, 1926—1932 m. — 11 ha, 1933—1939 m. — 9 ha.

Žemėtvarkos specialistai, pateikdami Žemės ūkio ministerijos duomenis, darė išvadą, kad „ūkio dydžių sumažėjimas yra rodiklis žymiai padidėjusių ūkių skaidymąsi žemėtvarkos metu“⁸.

³ „Visa Lietuva“, informacinė knyga 1923 metams, Kaunas, 1923, p. 218.

⁴ A. Selvanas, Kapitalizmo vystymasis Lietuvos žemės ūkyje. „Liaudies ūkis“, 1961, Nr. 8, p. 247.

⁵ „Tautos ūkis“, 1939, Nr. 12, p. 271.

⁶ „Tautos ūkis“, 1939, Nr. 23—24, p. 509.

⁷ Žemės ūkio ministerijos metraštis 1919—1938, p. 339—340; Lietuvos statistikos metraštis 1939, p. 111.

⁸ „Žemėtvarka ir melioracija“, 1938, Nr. 1, p. 20.

Ši išvada teisinga tikrai iš dalies, nes pirmiausia į vienkiemius skirstėsi kaimai, kuriuose buvo daugiau stambesniųjų ūkių. Pastarųjų savininkai buvo labiau suinteresuoti išėiti į vienkiemius, negu smulkiųjų ūkių savininkai, kurie skirstėsi į vienkiemius ne taip skubėdami, dažnai stambesniųjų valstiečių priversti, nes smulkiesiems ūkiams skirstymas į vienkiemius nežadėjo jokios naudos. Iš skirstymosi į vienkiemius, kaip rašė V. Kapsukas, „laimi tik buožės ir pasiturintieji valstiečiai. Pradėjus kaimams skirstytis į vienkiemius, bežemių trobelninkų dauguma atsiduria labai sunkioje padėtyje. Kol niekas nesiskirstė, kol buvo bendros ganyklos, tol ir trobelninkai naudojosi bendra kaimo ganykla, galėjo laikyti karvutę; kai kurie buvo įsigiję sklypelį (vienis pirkė, kiti dienas buožėms eidavo), pasistatė trobą. Išsiskirsčius kaimams į vienkiemius, bežemiai ir mažžemiai nebetenka bendros ganyklos; jų sklypelius, gautuosius iš buožių, šie atima ir išaria, dažnai net gryčių nugriauna. Simtai ir tūkstančiai grytelninkų, bežemių ir mažžemių, skirstantis į vienkiemius, įstumiama į didžiausią skurdą“⁹.

Norint plačiau išanalizuoti žemės ūkių skaidymosi procesus, neužtenka tik konstatuoti bendro ūkių smulkėjimo faktą. Svarbu išsiaiškinti, kokiais tempais vyko ūkių smulkėjimas (plotų požiūriu) ir ar tikrai smulkėjimas, ar kartu nevyko ūkių stambėjimo (plotų požiūriu) ir žemės ūkio gamybos koncentravimo (visų gamybos priemonių bei prekinės produkcijos požiūriu) procesas. Į tai tegali atsakyti tinkamai tvarkoma žemės ūkio statistika. Deja, buržuazinėje Lietuvoje tebuvo tikrai vienas žemės ūkio surašymas — 1930 metų pabaigoje. Ir nors to surašymo duomenys gana smulkiai sugrupuoti pagal ūkių dydžius, bet yra kai kurie duomenys ir apie gamybos priemones. Tačiau tų duomenų neturime su kuo palyginti, nes nei prieš 1930 metus, nei po 1930 metų žemės ūkio surašymų nebuvo. Hitlerinės okupacijos metu — 1942 m. rugpiūčio 10 d., kai tarybinės žemės reformos įvykdytos priemonės buvo panaikintos, žemės ūkių surašymo rezultatai rodo, kad, palyginus su 1930 metais, žemės ūkių skaičius Lietuvoje — buvusiose Suvalkų gubernijos apskrityse buvo padidėjęs 1—16% (Vilkaviškio — 1%, Marijampolės — 8%, Šakių — 11%, Lazdijų — 16%), o buvusios Kauno gubernijos apskrityse — 10—19% (Rokiškio — 10%, Tauragės — 12%, Mažeikių — 13%, Biržų — 14%, Telšių — 15%, Raseinių — 17%, Panevėžio — 18%, Kėdainių — 19%). Žemės ūkiai buvo susmulkėję¹⁰. Aišku, dalis žemės ūkių susmulkėjo dėl 1940—1941 metų socialinių bei ekonominių pertvarkymų Lietuvos kaime arba tų pertvarkymų įtakoje. Bet daug ūkių nebuvo skaičiuojami 1931—1939 metų laikotarpiu.

Einamosios apskaitos duomenys rodo, kad 1940 metais Lietuvoje buvo 1124 žemvaldžiai, turintieji daugiau kaip po 100 ha žemės (iš viso 152 000 ha žemės plotą)¹¹. Pagal 1930 metų surašymo duomenis tokių ūkių (be Klaipėdos krašto, tai yra sugretinamos teritorijos) buvo 1472. Jie turėjo 245 000 ha plotą. Tačiau einamosios apskaitos duomenų negalima lyginti su visuotinio surašymo duomenimis. Žinoma, einamosios apskaitos duomenys būna nepilni, siauresnės apimtys, negu visuotinių surašymų duomenys. Ypač tai pasakytina apie 1940 metų duomenis, rinktus labai paskubomis.

Apie Klaipėdos krašto žemės ūkių skaičių turime kelių surašymų duomenis: 1895 m., 1921 m., 1925 m. ir 1930 metų. 1895 metais iš viso su smul-

⁹ V. Kapsukas, *Buržuazinė Lietuva*, Vilnius, 1961, p. 36—37.

¹⁰ 1930 metų duomenys paimti iš Visuotinio žemės ūkio surašymo 1930 m., t. I, p. 24—25; 1942 metų duomenys — iš *Statistische Berichte fuer das Ostland*, Riga, 1944, Nr. 1—4, S. 93.

¹¹ Lietuvos Žemės ūkio akademijos moksliniai darbai, t. VI, sąs. 2, 1959, p. 87.

kiaisiais sklypais surašyta 19 944 ūkiai¹², 1921 m.— 18 235 ūkiai¹³, 1925 m. sausio 20 d.— 14 057 ūkiai, o 1930 metais, pradėdant nuo 0,20 ha ploto ir daugiau, surašyta 13 646 ūkiai¹⁴. Ūkių 2—5 ha dydžio 1921 metais buvo 3985, 1930 m.— 2271. Pateiktieji duomenys rodo pačių smulkesniųjų ūkių skaičiaus mažėjimą. 1—5 ha ūkių 1925 metais buvo 4388, arba 35% visų ūkių, o 1930 m.— 3658 ūkiai, arba 29,1% visų ūkių. Vidutiniųjų ūkių (5—20 ha) skaičius didėjo: 1895 metais buvo 4845, 1925 m.— 6082, 1930 m.— 6635. Stambesniųjų ūkių (daugiau kaip 100 ha) skaičius buvo maždaug pastovus (1895 m.— 128, 1921 m.— 127, 1930 m.— 130 ūkių).

Klaipėdos krašte mažėjo smulkesniųjų, parcelinių ūkių (1—5 ha) skaičius. Tai rodo, kad vis daugiau amatininkų ir žemės ūkio darbininkų neketdavo savo ūkių.

1925—1930 metais įvyko taip pat žymūs poslinkiai Klaipėdos krašto žemės ūkio valdymo santykiuose. 1925 metais nuosavybės teisėmis buvo valdomi 11 358 ūkiai (174 632 ha ploto), o 1930 metais — tikrai 9524 ūkiai (149 572 ha ploto); nuosavybės teisėmis 1925 metais valdyta 80,8%, o 1930 m.— 69,8% visų ūkių¹⁵. Tai rodo, kad nors bendras ūkių skaičius žymiai ir nepasikeitė, bet daugelis buvusių savininkų po 5 metų buvo jau tikrai pusininkai arba nuomininkai.

Iš Klaipėdos krašto žemės ūkio statistikos duomenų ryškiai matyti, net ir plotų požiūriu, ūkių stambėjimo procesas, nualinant ir išstumiant smulkesnius ūkius (išskyrus miestų ir miestelių sklypų savininkus, kurių skaičius ne mažėjo, o, Klaipėdos miestui plečiantis, dar didėjo).

Buržuazinės Lietuvos statistika neparodo, kiek kasmet būdavo parduodama žemės ūkių. Bet iš žemės ūkių už nesumokėtas skolas varžytynių statistikos žinome, kad kasmet būdavo išvaržoma iki tūkstančio žemės ūkių, o kai kuriais metais — net daugiau kaip tūkstantis (1930—1938 metais, pagal oficialiusius duomenis, įvyko 8523 vien nekilnojamojo žemės ūkio turto varžytinės¹⁶). Visos Lietuvos mastu nėra duomenų, kurioms socialinėms grupėms tekdavo iš varžytynių nupirktieji ūkiai. Viena aišku, kad tokius ūkius nupirkdavo tie, kurie turėjo daugiau pinigų arba didesnę kredito įstaigų pasitikėjimą — buožės, aukštesnieji valdininkai bei tarnautojai, įvairūs kapitalistai. „Beveik nei vieno buvusio ir dabartinio ministerio ir aukštojo valdininko Lietuvoje nėra, kuris nebūtų įsigijęs sau dvaro arba iš varžytynių parduodamo ūkio.“ — rašė V. Kapsukas dar 1934 metais¹⁷. Tokiems žemės ūkis būdavo kaip pagalbinis ūkis šalia jų turimų tarnybų ar verslo įmonių. Taigi vyko kapitalo koncentravimo procesas, sujungiant verslo įmones ir žemės ūkius į vienas rankas. Žinomas ne vienas faktas, kai verslo sluoksnių ar aukštųjų valdininkų įsigytuose žemės ūkiuose būdavo steigiamos plytinės, malūnai, lentpiūvės ir kitos pramonės įmonės.

Iš statistikos duomenų apie žemės ūkius, parduotus iš varžytynių už nesumokėtas skolas, matyti, kad 1939 metais (be Klaipėdos krašto) vidutinis parduoto žemės ūkio dydis sudarė 12 ha ir vidutinė parduoto ūkio vertė — 5600 lt (1938 m., su Klaipėdos kraštu, 14 ha ir 6600 lt). Bet tokie bendrieji vidurkiai šiuo atveju nedaug ką sako. Oficialioji statistika neparodo parduotų iš varžytynių ūkių, sugrupuotų dydžio grupėmis plotų

¹² R. Lenkisch, Die landwirtschaftlichen Betriebsverhältnisse im Memelgebiet, Königsberg Pr.; 1926.

¹³ „Lietuva“, dienoraštis, Kaunas, 1923 m. kovo 1 d., Nr. 48 (1165); „Lietuvos ūkis“, 1923, Nr. 8, p. 40—41; be to, 13 išnašoje nurodytas šaltinis.

¹⁴ 1925—1930 metų duomenys paimti iš Klaipėdos krašto statistikos žinių, 1931, Nr. 15, p. 297.

¹⁵ Klaipėdos krašto statistikos žinios, 1931, Nr. 15, p. 299—300.

¹⁶ Duomenys iš atitinkamų metų Lietuvos statistikos metraščių.

¹⁷ V. Kapsukas, Buržuazinė Lietuva, Vilnius, 1961, p. 36.

požiūriu. Sugrupavę parduotus iš varžytynių ūkius pagal skolų dydį, sudarysime konkretesnį vaizdą. Antai 1939 metais buvo parduota iš varžytynių 536 žemės ūkiai. Tame tarpe 158 ūkiai arba beveik 30% visų parduotų ūkių turėjo skolas iki 1000 litų. Aišku, dėl tokių palyginti nedidelių skolų buvo parduota tikrai mažžemių ūkiai. Parduotų iš varžytynių už skolas iki 5000 lt (tai yra mažžemių ir vidutiniųjų valstiečių) žemės ūkių buvo 374 arba beveik 70% visų parduotų ūkių¹⁸. Parduotų iš varžytynių ūkių skolų ir parduoto turto vertės duomenys rodo, kad smulkieji ūkiai buvo išvaržomi, skoloms dar nesiekiant turto vertės, o stambieji ūkiai — tikrai tada, kai skolos žymiai viršydavo turto vertę.

Per 1923 metų gyventojų surašymą buvo suskaičiuotas atskirų vietovių ūkių skaičius. „Lietuviškojoje enciklopedijoje“ (nuo 6 tomo), apibūdinant atskiras vietas, buvo nurodomas ūkių skaičius 1923 metais ir 1936 metais. Jei išnagrinėsime, pradedant Pandėlio valsčiuje esančiu Dajatiškių kaimu ir baigiant Grinkiškio valsčiuje esančiu Dirvoniškio kaimu, iš eilės 120 kaimų duomenis, tai pamatysime, kad tuose kaimuose 1923 metais buvo 2080 ūkių, o 1936 metais — 2246 ūkiai. Taigi šiuose kaimuose per 12—13 metų atsirado 166 nauji ūkiai, arba ūkių padaugėjo 8% (kasmet ūkių daugėjo po 0,7%). Bet ne visuose kaimuose ūkių padaugėjo. Kai kuriuose kaimuose ūkių skaičius sumažėjo. Iš 120 kaimų 67 kaimuose ūkių padaugėjo, 34 kaimuose ūkių skaičius sumažėjo, o 19 kaimų ūkių skaičius nepasikeitė. Taigi matome valstiečių diferenciacijos dvi kryptis: ūkių skaidymąsi, jų smulkėjimą ir ūkių jungimąsi, jų stambėjimą. Tuo tarpu statistikos bendrieji skaičiai rodo tikrai ūkių daugėjimą, nes ūkių smulkini-mo faktų būdavo daugiau, negu ūkių stambinimo. Net ir čia pateiktieji skaičiai, nors jie gauti iš smulkių administracinių vienetų — kaimų, neparodo visų susmulkėjimų ir visų sustambėjimų, o tikrai skirtumą (padaugėjimą ar sumažėjimą) vieno kaimo mastu. Šio šaltinio duomenys rodo, kad daugiau smulkėjo valstiečių ūkiai buvusioje Kauno gubernijoje, negu buvusioje Suvalkų gubernijoje (iš nagrinėtų 120 kaimų buvusios Suvalkų gubernijos apskrityse buvo 9. Iš jų 3 kaimų ūkių skaičius per 1923—1936 metus padidėjo, 4 kaimų ūkių skaičius sumažėjo, dviejų — nepasikeitė). Užnemunėje, kaip ir Klaipėdos krašte, anksčiau pradėjo vystytis prekiniai kapitalistiniai santykiai. Todėl čia jau XIX amžiuje buvo pradėta nebedalyti valstiečių ūkių keliems sūnams; buvo stengiamasi išmokėti vaikams už jiems priklausančias ūkių dalis arba juos išleisti į užsienį ar miestus. Panašiai buvo Klaipėdos krašte, kur labiau buvo išsivysčiusi pramonė, kur nemažai patraukdavo kaimo gyventojų jūros ir upių transportas, darbai Klaipėdos uoste.

Visų žemės ūkių statistinių surašymų ir net einamosios apskaitos duomenų esminis trūkumas buvo tas, kad būdavo surašomi tik ūkiai kaip atskiri ūkiniai-administraciniai vienetai ir nenurodoma, kiek kuris savininkas turi ūkių ir žemės. Iš tokių surašymų turime tikrai ūkių skaičių, o nematome jų centralizavimo į vienas rankas proceso.

Žemės ūkyje gamybos koncentravimo procesas vyksta, ne tikrai ūkius sujungiant, juos centralizuojant į vienas rankas, bet ir įdedant naują, papildomą kapitalą. Intensyvėjant žemės ūkiui, panaudojant žemei įdirbti tobulesnius įrankius, mechanizuojant žemdirbystę ir gyvulių priežiūros darbus, geriau panaudojant agrotechnikos priemones, vyksta žemės ūkio gamybos koncentravimas, nedidinant žemės ūkio ploto.

Auginant daržoves, vystant intensyvią gyvulininkystę, gamybos koncentraciją nulemia ne tik žemės plotas, bet ir pasėlių struktūra (šaknia-vaisiai, techninės kultūros) ir gyvulių skaičius bei jų produktyvumas.

¹⁸ Lietuvos statistikos metraštis 1939 m., Vilnius, p. 325—329.

Stambusis valstietis ir dvarininkas, ūkį padalydamas ar jo dalį parduodamas, didino kapitalo įdėjimus į žemės ūkį, toliau plėtė gamybą ir įtakos sferą. Todėl ir žemutinė buožinių ūkių riba, juos grupuojant žemės plotų požiūriu, nuolat mažėjo. Pavyzdžiui, jei prieš pirmąjį pasaulinį karą Kauno gubernijoje ūkis su 30 ir daugiau ha buvo buožinis (ir tai ne visada), tai 1938—1939 metais jau su 20 ha (ir net mažiau) buvo daug kapitalistinių buožinių ūkių (žemės ūkio mašinų, arklių, galvijų skaičius 20—30 ha ūkiuose padidėjo ir gyvulių veislė bei jų priežiūra pagerėjo).

Vidutiniųjų ir smulkiųjų valstiečių ūkių skaldymas, priešingai dvarininkų ir buožinių ūkių skaldymui, dauguma atvejų tuos ūkius nusilpnindavo, nes, suskaldžius ūkį, naujų kapitalo įdėjimų nebebuvo gaunama, o ūkis pasilikdavo tik kaip paskutinė tolesnio vargingo pragyvenimo sąlyga. Esant kapitalizmui, „smulkusis ūkis laikosi didžiausio valstiečių vargo, nepakankamo vartojimo ir nepaprastai sunkaus darbo kašta“¹⁹.

Lietuvos žemės ūkių skaidymąsi veikė ne tiktai bendrieji kapitalizmo vystymosi žemės ūkyje dėsniai. Po pirmojo pasaulinio karo susikūrusių, padedant Vakarų imperialistinėms valstybėms, smulkių buržuazinių Pabaltijo valstybių ūkis dėl šių valstybių priklausomumo nuo Vakarų imperialistinių valstybių pergyveno ypatingus sunkumus. Darbo žmonių masių išnaudojimas ypač padidėjo, darbininkų ir smulkiųjų valstiečių padėtis pasunkėjo, sumažėjo vartojimas, prekių eksportui platesnių rinkų nebuvo. Šios sąlygos trukdė spartesnį kapitalizmo vystymąsi ne tik žemės ūkyje, bet ir pramonėje. Smulkėjo, ypač per pirmuosius buržuazijos valdymo metus, ne tiktai žemės ūkiai, bet ir kai kurių šakų pramonės įmonės, kurios prieš pirmąjį pasaulinį karą dirbo plačiajai Rusijos rinkai.

Stambusis žemės ūkis lengviau pergyveno ekonomines krizes, negu smulkusis ūkis. Tai pripažino ir buržuazijos rašeivos²⁰. Bet taip buvo iki 1931—1932 metų. Padidėjus žemės ūkio įsiskolinimui ir kritus žemės ūkio produktų kainoms, didelius sunkumus pergyveno ir stambieji žemės ūkiai. Ieškodami iš sunkumų išeities, dažnai ir stambiųjų ūkių savininkai dalį ūkio parduodavo arba išdalydavo vaikams.

Buržuazinėje Lietuvoje nebuvo dviejų vienodais metodais įvykdytų visuotinių gyventojų ar žemės ūkio surašymų, todėl, pasiremiant statistikos šaltiniais, nieko negalima pasakyti, kaip keitėsi buržuazinės Lietuvos žemės ūkyje dirbančiųjų skaičius²¹. Kadangi iš buržuazinės Lietuvos, užsienio valstybėms suvaržius imigraciją, tiktai keletą metų buvo didelė emigracija į užsienį, be to, miestų gyventojų skaičius dėl vidaus migracijos tiktai labai nežymiai didėjo, tai didėjo ir agrarinis gyventojų perteklius.

Pramonė buržuazinėje Lietuvoje vystėsi nesparsčiai, nebuvo didesnių galimybių plėstis miestams, todėl silpna buvo ir žemės ūkių centralizacija. Smulkieji ir vidutinieji valstiečiai, nebegalėdami emigruoti į užsienį, nes emigracija kasmet darėsi sunkesnė, negalėdami gauti darbo miestuose, ūkius dalydavo, kol visai susmukdavo. Nebegalintieji išsiversti smulkieji ūkiai būdavo parduodami „laisvai“ arba iš varžytinių. Pardavus ūkį, buvęs savininkas pasidarydavo nuomininku, žemės ūkio darbininku arba išbėgdavo į miestą ar į užsienį ir ten papildydavo bedarbių eiles. Vietoj

¹⁹ TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, Vilnius, 1962, p. 297.

²⁰ Žr. „Tautos ūkis“, 1931, Nr. 8, p. 226.

²¹ Lietuvos statistikos 1927—1928 metų metraštyje (p. 3) paskelbtas žemės ūkio darbininkų skaičius 1929 m. sausio 1 d. yra klaidinantis. Apskaičiuojant šį darbininkų skaičių, 1924—1928 metų natūralusis prieaugis paskirstomas proporcingai atskiroms liaudies ūkio šakoms pagal 1923 metų gyventojų surašymo duomenis, visai neatsižvelgiant ne tik į vidaus migracijos duomenis, kurių nebuvo, bet ir emigracijos į užsienį duomenis, kurie buvo. Matyt, skaičiuotojai vėliau suprato tokių skaičiavimų absurdiškumą, nes vėlesniais metais tokie „skaičiavimai“ nebebuvo daromi.

nusavintų ir išvytų iš savo ūkių valstiečių vis daugiau atsirasdavo naujų „ūkininkų“, kurių ūkių žemės plotai kol kas buvo ne stambesni kaip vidutiniųjų valstiečių, kartais tikrai dalis buvusio dvaro ar stambesnio žemės ūkio. Tačiau tie „ūkininkai“ patys ne tik nedirbo žemės, bet ir kaime nuolat negyveno. Tai kėlė plačiųjų žemės ūkio gyventojų sluoksnių nepasitenkinimą esamąja ekonomine ir politine santvarka, stiprėjo darbininkų klasės ir plačiųjų valstiečių sluoksnių bendras frontas, kovojant su buržuazijos diktatūra, darėsi vis palankesnės ekonominio pobūdžio sąlygos Lietuvos Komunistų partijai vadovauti kovai už fašistinės diktatūros nuvertimą.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje ir nacionalizavus žemę, pasibaigė plačiųjų valstiečių sluoksnių nuskurdinimo procesas, valstiečiai, neturintieji žemės arba jos turėję per mažai ir norėjusieji ją dirbti, buvo aprūpinti žeme, sudarytos sąlygos smulkiems valstiečių ūkiams susijungti į stambius kolektyvinius ūkius. Tarybinė valdžia sudarė galimybes socialistiniam žemės ūkiui didinti produkciją, panaudojant šiuolaikinę žemės ūkio techniką.

Vilniaus Valstybinis
V. Kapsuko vardo universitetas
Statistikos, buhalterinės apskaitos
ir finansų-kredito katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1962 m. gruodžio mėn.

РАССЛОЕНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В БУРЖУАЗНОЙ ЛИТВЕ

ДАГИС И.

Резюме

Буржуазные экономисты указывали на то, что в сельском хозяйстве буржуазной Литвы (1919—1939 гг.) происходит процесс раздробления крестьянских хозяйств, обуславливающий уменьшение продуктивности труда в сельском хозяйстве. Однако буржуазные экономисты не указывали, что наряду с раздроблением крестьянских хозяйств происходит процесс концентрации и централизации сельского хозяйства.

Непосредственных статистических данных об изменении количества и измельчении сельских хозяйств в буржуазной Литве нет, так как всеобщая перепись населения была проведена в 1923 г., а всеобщая перепись сельского хозяйства в 1930 г. Поэтому нет возможности сопоставить данные нескольких переписей.

Только в Клайпедском крае были три переписи сельского хозяйства (в 1921, 1925 и 1930 гг.). Автор, основываясь на этих данных, а также на оперативных данных о количестве сельских хозяйств, особенно на данных, опубликованных в «Литовской Энциклопедии» о количестве сельских хозяйств по отдельным волостям и деревням в 1923 г. и в 1936 г. показывает, что их количество за этот период увеличилось. В 120 деревнях, выделенных для обследования, это увеличение составляло 8%. (Автор берет деревни, а не волости, чтобы исключить влияние буржуазной земельной реформы на увеличение количества хозяйств.) Но не во всех деревнях наблюдалось увеличение количества хозяйств, почти в 30% деревень их количество уменьшалось. Из этого автор делает вывод, что в сельском хозяйстве буржуазной Литвы происходил не только процесс измельчения хозяйств (по площади),

но и процесс концентрации и централизации. Характерно, что более медленными темпами количество сельских хозяйств росло в деревнях бывшей Сувалкской губернии, где развитие сельского хозяйства по линии интенсификации началось раньше, чем в деревнях бывшей Каунасской губернии.

Данные переписей Клайпедского края показывают, что там количество сельских хозяйств уменьшилось: в 1895 г. их было 19 944, в 1921 г. — 18 233, в 1925 г. — 14 057. Общая площадь хозяйств в 1—5 га в 1925 г. составляла 35%, а в 1930 г. 29% всех хозяйств. Увеличилось количество средних и кулацких хозяйств.

Из указанных данных автор делает вывод, что в районах, близких к промышленным центрам и Клайпедскому порту, где сельское хозяйство было более интенсивно, концентрация и централизация сельских хозяйств происходила более быстрыми темпами, чем в более отсталых районах. В общем, по мнению автора, концентрация и централизация в сельском хозяйстве буржуазной Литвы происходили очень медленными темпами вследствие того, что промышленность развивалась медленно, медленно росло количество населения в городах. Не имея возможности эмигрировать за границу и в города, крестьяне раздробляли свои хозяйства и владели тяжелое ярмо мелкого собственника. Буржуазная Литва принадлежала к группе тех отсталых колониальных и полуколониальных стран, в которых количество аграрного населения не уменьшалось.

После восстановления в 1940 г. советской власти, окончился процесс обнищания широких слоев крестьянства. В результате коллективизации повысилась производительность труда в земельном хозяйстве, а в результате индустриализации республики тысячи бывших батраков и мелких крестьян нашли работу в городах.
